

Лісна І.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

УДК 342(477)(091)
DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.3.3>

СУДОВА СИСТЕМА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ПЕРІОДУ ГЕТЬМАНАТУ

Процес становлення судової системи в Україні має багатовікову історію й продовжуються досі. Проте в різні історичні епохи вона мала характерні властивості, які слід враховувати на сучасному етапі. Розв'язання такого важливого питання як пошук механізмів вдосконалення судової влади неможливе без критичного аналізу й ґрунтовного вивчення попереднього досвіду. Тому, значний інтерес мають особливості судового будівництва за часів гетьманату 1918 року. Сьогодні процес становлення судоустрою в Україні набуває якісно нового наповнення завдяки виявленню взаємозв'язку між історичним досвідом і сучасними проблемами, чим і визначається актуальність проблеми.

Аналіз наукових досліджень і публікацій у сфері даної проблеми. Використовувалися нормативні документи 1918 року, наукові статті сучасних дослідників, підручники, монографії тощо. Серед них вагомими є дослідження історичних проблем розвитку судової системи гетьманської держави у працях О.Л. Копиленка, М.В. Кравчука, О.М. Мироненка, О.В. Тимощука, О.В. Середи, О.С. Рубльова та інших. Їх роботи фактично започаткували загальну стратегію історико-юридичних досліджень в умовах незалежності України та визначили необхідність конструктивного переосмислення історичного досвіду і суперечливого характеру часів гетьманату 1918 року.

Мета автора полягає в тому, щоб на основі зазначених джерел визначити структуру судової влади Української держави Павла Скоропадського, розкрити правовий статус судових органів.

Зміна форми Української держави Павла Скоропадського неминуче поставила на порядок денний організацію судової влади. Адже правильно організована система судів є однією із гарантій справедливого та ефективного судочинства. Обіцянки дієвого судового будівництва закріплювалися в перших конституційних документах гетьманату.

Аналіз Законів «Про тимчасовий Державний устрій України» в кількох статтях фіксує принципи судової недоторканності особи, що ґрунтувалися на загальносвітових досягненнях правової думки того часу. Відповідно до цього ж закону в ст. 14-16 закріплювалося: «Ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки, тільки як в черзі, законом визначеній. Ніхто не може бути затриманий за злочинні вчинки, тільки як у випадках, законом визначених. Ніхто не може бути судимий і покараний, крім як за злочинні вчинки, передбачені чинними в час їх здійснення законами» [2].

Керівництво всією судовою системою займався Міністр судових справ, посада якого законом від 15 липня 1918 року отримала назву Міністр юстиції. У квітні 1918 року з приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського Міністерство судових справ здійснювало практично всю правову політику. Його юрисдикції підлягало 3 судові палати, 19 окружних судів і 112 міських та повітових з'їздів мирових суддів.

Головними завданнями тогочасного Міністерства юстиції були: організаційне керівництво судами, матеріальному забезпеченню їхньої діяльності, вивчення та узагальнення судової практики, внесення пропозицій уряду щодо вдосконалення судочинства тощо. Значний особистий внесок в розбудову судової системи й налагодження роботи апарату міністерства, як оцінює сам Павло Скоропадський, здійснив М. Чубинський, проте його відставка у серпні за станом здоров'я вплинула на подальшу діяльність міністерства, що йшло не на користь [7, с. 115].

За гетьманату М. Чубинський брав безпосередню участь у підготовці законопроекту про заснування Української Академії наук (зокрема тієї його частини, що стосувалася структури так званого юридичного класу Академії), в розробці закону про громадянство, ініціював створення при міністерстві комісії з питань української юридичної термінології. Згодом, як правознавець був офіційно звільнений гетьманом від посади міністра, щоб займатися науковою діяльністю, з одночасним призначенням головою карного генерального суду Державного сенату [1]. Цим самим він зумів налагодити роботу міністерства.

Підписаний гетьманом Закон «Про тимчасовий державний устрій держави» у розділі «Про генеральний Суд» в ст. 42 зазначалося, що Генеральний Суд являє собою вищим охоронцем та захисником закону та вищим судом України у справах судових та адміністративних [2]. Визначальним в ньому було те, що гетьман особисто призначав суддів Генерального суду. Та саме із цієї ланки судочинства почалося реформування судової системи.

За час свого функціонування генеральними суддями було розглянуто значну кількість справ. Однак деякі з науковців зазначають випадки втручання гетьмана до сфери компетенції Генерального Суду, і крім того він мав можливість змінити вирок будь-якого органу. Викладене свідчить про повну владу гетьмана над усіма державними інститутами, зокрема судовими.

В планах гетьмана було реформувати Генеральний суд на структуру, подібну до Російської імперії. Задля досягнення цих цілей було створено спеціальну комісію, яка займалася підготовкою законопроекту і вже 2 червня 1918 року був прийнятий Закон «Про Генеральний суд».

По суті даний закон мав закласти певні покращення та перспективи у судовій системі, а насправді було здійснено деталізацію функцій Генерального Суду, що практично дублювали діяльність Сенату Російської Імперії. Наступний крок у реформуванні судової системи пов'язано із прийняттям 8 липня 1918 року Закону «Про утворення державного Сенату», це явно демонструє нам прихильність гетьмана до російської моделі організації судових інститутів [9, с. 19].

Затверджений закон визначив Сенат, як вищу в судових й адміністративних справах державну інституцію, а також сформував структуру органу, вимоги до кандидатів на посади сенаторів та порядок їх призначення. Згідно із законом, президент, який очолював вищу судову інстанцію, і сенатори затверджувалися Радою міністрів та призначалися наказом гетьмана.

Важливою особливістю Закону «Про утворення державного Сенату», на наш погляд, було встановлення суворих вимог до посади сенаторів. Відповідно, сенатори призначалися на посади з-поміж осіб, які мають вищу юридичну освіту, працювали не менше 15 років у судових відомствах на посаді судового слідчого чи товариша прокурора окружного суду і вище або присяжного адвоката чи викладали юридичні науки у вищих навчальних закладах, а також з-поміж осіб які мали вчений ступінь магістра або доктора права. З цього правила були й винятки, наприклад сенатором Загального Зібрання могли бути й без 15-го стажу, але за умови перебування на посаді міністра [8, с. 79]. Це дає підстави вважати такий підхід, що відповідає інтересам судової системи в площині кваліфікованого підбору суддівських кадрів.

Для підкреслення особливості звання сенаторів передбачалося виробити спеціальну форму для них. А для цього було встановлено, що сенатор у засіданні повинен бути в чорному «сурдуті», чорній краватці та мати особливий знак, який його мав виробити й подати та затвердити у належному порядку Міністр Юстиції [10, с. 311].

Як влучно зазначає Л. О. Копиленко, що Закон «Про утворення державного Сенату» не визначає характеристику повноважень Державно Сенату, а фактично розкриває лише структуру, вимоги до сенаторів та порядок їхнього призначення. Відповідно до артикула 2 цього закону «устрій, компетенція, розмір і обсяг прав Державного Сенату, порядок чинності в ньому, переведення і провадження справ <...> відповідальність сенаторів аж до видання особливого законодавства» мали тимчасово регулюватися «Учреждением Российского Правительствующего Сената», «Учреждением судебных установлений» та «Уставом уголовного и гражданского судопроизводства» [4, с. 103–104].

В один день із Законом «Про утворення Державного Сенату» 8 липня 1918 року гетьман затвердив Закон «Про Судові палати та Апеляційні суди». Відповідно до якого продовжували діяти три судові палати: Київська, Одеська і Харківська. Зміни стосувалися лише їхніх штатів та вимог до кандидатів на посади суддів [3, с. 274].

Як суд першої інстанції судові палати розглядали справи про державні та посадові злочини, не виключені із загального судочинства. Судові палати були апеляційними інстанціями для всіх справ, що розглядалися в окружних судах без присяжних засідателів. До того ж судові палати здійснювали наглядові функції за справами окружних судів. Окружні суди були водночас і апеляційною інстанцією до якої надсилалися скарги на вироки та рішення мирових судів. Зі свого боку, Генеральні Суди Державного Сенату були апеляційною інстанцією у справах, що вперше розглядалися в судових палатах, і здійснювали нагляд за ними.

Нижчою ланкою мирової судової системи Української Держави були вибрані на три роки земськими зібраннями чи міськими думами за освітнім, віковим і майновим цензом мирові судді: дільничні, додаткові, почесні. Щодо діяльності мирових суддів то їх юрисдикція обмежувалася мировою дільницею. До мирової дільниці як правило входило кілька волосних чи міських районів. Мирові дільниці об'єднувалися в мирові округи, в межах яких збиралися з'їзди мирових суддів. Загалом в Українській державі діяло 115 з'їздів мирових суддів [8, с. 85]. До компетенції мирових суддів належало розгляд дрібних адміністративних справ або кримінальні справи, покарання за які не перевищувало 1,5 року ув'язнення або ж цивільні справи з сумою позову до 3 тис. карбованців. Всі справи, що перевищували юрисдикцію мирових суддів, підлягали у порядку загального судочинства окружним судам.

До компетенції мирових з'їздів належали нагляд за належним виконанням свої посадових функцій мировими суддями. Зі свого боку, наглядовою інстанцією щодо з'їзду була судова палата в межах підпорядкованих їй округів.

Крім загальних судів діяли й військові суди. Насамперед, формування їх зумовлено програмою побудови гетьманом регулярної української армії, що зможе забезпечити підвалини його влади, і тому значна увага приділялася саме військовим судам. Під час дослідження встановлено, що гетьманом було прийнято чимало нормативних документів, які формували військове правосуддя. У військовій галузі маріонеткова залежність гетьманату П. Скоропадського від Центральних держав була найбільш помітною.

Серед таких нормативних документів, що регулювали діяльність військово-судових інституцій був Наказ Військового міністра «Про Військові суди»; Закон «Про військову підсудність» від 30 травня 1918 року, «Про організацію військово-судових установ і їх компетенцію» від 21 червня 1918 року. Також було створено своєрідні Тимчасові правила

провадження справ у військових судах [5, с. 147]. Ці тимчасові правила є досить цінними, оскільки в них закладені основні принципи розвитку судівництва на етапі розбудови Української Держави на початку ХХ ст., які містять вагомий історичний досвід для реформування сучасної судової системи. Тому детальне висвітлення положень вище вказаних актів є необхідним і важливим.

Відповідно до цих нормативних актів основними структурами військового судівництва були штабові та вищі військові суди. До вищих належали Київський і Катеринославський військові суди, до штабних – ті, що діяли при штабах дивізій, корпусів і Головному штабі [5, с. 150].

Складовою частиною судового відомства, але зі своєю особистою організацією, як і в Російській імперії, в Українській Державі була прокуратура. Її функції визначилися ще під час судової реформи ХІХ ст., яка встановила, що прокурорські обов'язки полягають: 1) в нагляді за єдиним і точним додержанням законів; 2) у викритті та переслідуванні перед судом будь-якого порушення законного порядку та у вимогах розпоряджень до його відновлення; 3) в наданні суду попередніх висновків у випадках, вказаних у статутах цивільного і кримінального судочинства. Наступні закони поклали на прокуратуру низку адміністративних функцій: нагляд за тюремними закладами, участь у різних губернських «присутствіях», нагляд за кримінальними поліцейськими відділеннями тощо. Очолював прокурорську ієрархічну піраміду міністр юстиції [4, с. 104].

Як відомо, головним завданням судової влади є захист основоположних прав людини та громадянина, проте під час дослідження й аналізу нормативних актів виявлено значні випадки грубого порушення прав людини. В даному випадку суди були повністю паралізовані та залежними від волі самого гетьмана, який особисто призначав всіх сенаторів, Генеральних суддів, суддів всіх рангів, прокурорів, слідчих.

Керуючись положеннями багатьох нормативних документів часів гетьманської влади можемо виділити найбільш поширені порушення у сфері дотримання прав і свобод людини під час здійснення правосуддя. Зокрема, це: надання переважній більшості законів зворотної сили; гіперболізація виняткової та виняткової підсудності; можливість визначення складу злочину не законодавцем, а адміністративною особою або військовим командуванням; перенасиченість статей санкціями про позбавлення або обмеження громадянських прав; дозвіл на слухання окремих справ без участі адвоката; розглядання кримінальних справ без дізнання й слідства; відсутність

чіткого розмежування карної та адміністративної відповідальності; дозволи на арешти без суду і слідства тощо [6, с. 89–90].

Багато з вищенаведеного свідчить про випадки грубого порушення прав людини за часів існування гетьманської держави, проте посилена увага до нормалізації судочинства та вдосконалення судової системи засвідчували прагнення уряду практичними кроками забезпечити пріоритети законів та неухильне їх дотримання.

Таким чином, організація судової влади в Українській державі Павла Скоропадського діяла за такою схемою: судова влада належала мировим суддям, З'їзду мирових суддів, окружним судам, судовим палатам та Державному Сенату. Головний сенс гетьманських реформ у галузі юстиції полягав у налагодженні традиційної російської моделі судоустрою. Підсумовуючи діяльність судових органів держави, варто зазначити, що вона була спрямована на посилення гетьманської влади, його впливу на інші гілки влади та правового контролю за діяльністю в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біографія першого Міністра юстиції М.П. Чубинського. Офіційний сайт міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45454 (дата звернення: 04.07.2019).
2. Закони про тимчасовий державний устрій України. Історичний документ від 29.04.1918 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18> (дата звернення: 04.07.2019).
3. Іванов В.М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУП, 2007. 552 с.
4. Копиленко О.Л. Держава і право України 1917-1920 рр. : навч. посібник. Київ : Либідь, 1997. 208 с.
5. Кравчук М.В. Правове регулювання суспільних відносин України в період гетьманату П. Скоропадського. *Актуальні проблеми політики*. 2010. № 39. С. 144–152.
6. Мироненко О. М. Проблема прав і свобод людини і громадянина в Українській Державі (квітень-грудень 1918). *Правова держава : щорічник наукових праць. НАН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького*. Вип.9. Київ : ІнЮРЕ. 1998. С. 85–94.
7. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ : Вид. дім Альтернатива, 1999. Т. 10. 319 с.
8. Рум'янцев В. Судова система в Українській державі гетьмана П. Скоропадського. *Вісник академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 77–89.
9. Серета А. Становлення судової системи в Україні (1917-1918 рр.). *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 9. С. 17–20.
10. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) : монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.

Лісна І.С. СУДОВА СИСТЕМА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ПЕРІОДУ ГЕТЬМАНАТУ

Державотворчі процеси в Україні мають свою багатовікову історію й продовжуються досі. Проте в різні історичні епохи вони мали характерні властивості, які слід враховувати на сучасному етапі. Розв'язання такого важливого питання як розбудова демократичної, правової держави неможливе без критичного аналізу й ґрунтовного вивчення попереднього досвіду. Тому, значний інтерес мають особливості державного будівництва за часів гетьманату 1918 року.

Зміна форми Української держави неминуче поставила на порядок денний організацію судової влади. Адже правильно організована система судів є однією з гарантій справедливого та ефективного судочинства. Обіцянки дієвого судового будівництва закріплювалися в перших конституційних документах гетьманату.

В планах гетьмана було реформувати Генеральний суд на структуру, подібну до Російської імперії. Задля досягнення цих цілей було створено спеціальну комісію, яка займалася підготовкою законопроекту і вже 2 червня 1918 року був прийнятий Закон «Про Генеральний суд». По суті даний закон мав закласти певні покращення та перспективи у судовій системі, а насправді було здійснено деталізацію функцій Генерального Суду, що практично дублювали діяльність Сенату Російської Імперії.

В один день із Законом «Про утворення Державного Сенату» 8 липня 1918 року гетьман затвердив Закон «Про Судові палати та Апеляційні суди». Відповідно до якого продовжували діяти три судові палати: Київська, Одеська і Харківська. Зміни стосувалися лише їхніх штатів та вимог до кандидатів на посади суддів.

Організація судової влади в українській державі діяла за такою схемою. Судова влада належала мировим суддям, З'їзду мирових суддів, окружним судам, судовим палатам та Державному Сенату. Головний сенс гетьманських реформ у галузі юстиції полягав у налагодженні традиційної російської моделі судоустрою.

Ключові слова: судова система, Павло Скоропадський, Генеральний суд, Державний Сенат, військові суди.

Lisna I.S. JUDICIARY SYSTEM IN UKRAINE DURING HETMANATES PERIOD

State-building processes in Ukraine have their centuries-old history and lasts till today. However, in different historical epochs, they had peculiarities that should be taken into account at the present stage. Understanding of such an important process as the development of a democratic, legal state is impossible without a critical analysis and a thorough study of previous experience. Therefore, the peculiarities of state-building during the Hetmanate period of 1918 are of considerable interest. During tough times of Ukrainian revolution of 1917-1921, the most productive time for state building were seven and a half months of Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi.

In regards to innovation in law and state creation, jurists emphasize that Hetman tried to build Ukrainian state with the help of all its citizens, despite their social and ethnic origin. They also state that constitutional acts of Hetmanate consisted of such fundamental legal provisions as the rule of law and its general obligation, equality of all before the law.

Today, the process of state-building in Ukraine will acquire a qualitatively new content due to the identification of the relationship between historical experience and current problems, which determines the relevance of the problem.

The experience of the past, which contained both positive and negative aspects of changes in the state, must be taken into account when reforming modern state structures and defining the powers, tasks, relationships between different branches of government.

The change of the form of the Ukrainian state inevitably put the organization of the judiciary into the question. Indeed, a properly organized system of courts is one of the guarantees of impartial and efficient legal proceedings. The promises of effective court building were fixed in the first constitutional documents of the Hetmanate.

Hetman's plans were to reform the General Court in a structure similar to the Russian Empire. In order to achieve these goals, a special commission was set up to prepare the bill, and adopted the Law "On the General Court" on June 2, 1918. In essence, this law had to set certain improvements and prospects in the judicial system, but in fact detailed functions of the General Court were practically duplicated with the activities of the Senate of the Russian Empire.

The Law "On the Establishment of the State Senate" on July 8, 1918 and the Law "On the Chambers of Court and Appellate Courts" were approved by the hetman in the same time. As a result, three chambers were established in Kiev, Odessa and Kharkiv. The changes were connected only to their staff and the requirements for candidates for positions of judges.

The organization of the judiciary in the Ukrainian operated according to the following scheme. The judiciary belonged to Justice of the peace, the Congress of Peaceful Judges, District Courts, Trial Chambers and the State Senate. The main meaning of Hetman's reforms in the field of justice was to establish a traditional Russian model of judicial system.

Key words: judicial system, Pavlo Skoropadskyi, General Court, State Senate, military courts.